

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ ЕМОЦІЙ

Стаття присвячена проблемі визначення теоретико-методологічних засад дослідження мовно об'єктивованих концептів емоцій як динамічних культурно-евристичних афективно-когнітивних одиниць експерієнційного знання, що мають мовну та лінгвокультурну специфіку. Акцентується можливість інтегративного застосування когнітивно-дискурсивного, лінгвокультурного та синергетичного підходів до вивчення емоційного концепту з опорою на результати асоціативних експериментів.

Наукову парадигму сучасного мовознавства можна, передусім, охарактеризувати інтегративними тенденціями у пізнанні світу дослідниками, лінгвокреативністю, синтезом когніції та комунікації [1], поліпарадигмальністю та орієнтацією на людину. Розуміння мови як "динамічного антропоорієнтованого феномену" [2: 138] вплинуло на зростання міждисциплінарного сектору у лінгвістичних працях, у межах якого сформувалися та активно розвиваються як когнітивна лінгвістика, так і емотіологія. У результаті все більшої актуальності набуває холістичне вивчення концептуалізації, мовної об'єктивації та когнітивної конденсації аксіологічного емоційного досвіду, репрезентованого у мові, оскільки пізнання світу здійснюється Номо Loquens через емоції як неодмінну складову фундаментального змісту свідомості. Це зумовило вибір **об'єкту дослідження** – вербалізованого емоційного концепту (ЕК) (у нашому випадку концепту РАДІСТЬ на матеріалі англійської мови (американський варіант) [3]) та характер методології, прийнятої для його вивчення, яка вбачається ефективною і для осмислення інших ЕК.

Аналіз існуючих на сьогоднішній день у когнітивній психології та когнітивній лінгвістиці концепцій та підходів до вивчення емоцій свідчить про нерозривний зв'язок між когніцією, емоціями та мовою [4; 5; 6] як взаємозалежними складниками афективно-когнітивної системи "свідомість – сприйняття – концептуалізація – мова – репрезентація", що підтверджує статус мови емоцій як об'єкту лінгвокогнітології.

Центральна лінія сучасних когнітивних студій у лінгвістиці пов'язана з вивченням концептів, включаючи ЕК, та категорій, різних аспектів взаємодії одиниць мисленнєвого та мовного рівнів, встановленням загальних закономірностей, принципів та механізмів їхнього співвідношення (О. С. Кубрякова, М. М. Болдирев, В. Б. Гольдберг, С. А. Жаботинська, М. М. Полужин, А. М. Приходько, І. С. Шевченко, G. Lakoff, R. Langacker, R. Jackendoff та ін.). Розгляд концепту емоції як організуючого елементу розвідок щодо способів її мовної реалізації зумовлює комплексний характер дослідження вербалізованих афективно-когнітивних структур. Проте зусилля більшості емотіологів спрямовані або на параметризацію емоційно-когнітивної оцінки для диференціювання емоцій (В. В. Жура, L. Barsalou, L. Samras та ін.), або на уточнення окремих груп вербалізаторів емоцій та виявлення набору семантичних домінант при визначенні емотивного значення слів (Л. Г. Бабенко, М. В. Гамзюк, В. І. Шаховський, W. Nagy та ін.). На цьому фоні вочевидь бракує робіт, присвячених всебічному вивченню ЕК з урахуванням не тільки когнітивних, але й лінгвокультурологічних, синергетичних аспектів явища, що досліджується. Отже, **актуальність нашої розвідки** – у її відповідності антропоцентричним тенденціям розвитку сучасної лінгвогносеології, а також розробка, обґрунтування і застосування діяльнісного інтегративного, когніто-лінгвокультурологічного та синергетичного теоретико-методологічного інструментарію для виявлення та інтерпретації структури, змісту та способів мовної об'єктивації ЕК, що й обумовлює **новизну роботи**.

З точки зору репрезентації знань, включаючи знання емоційної царини, мова завжди розглядалася як "певна форма, яка характеризується дискретністю порівняно з недискретними концептуальними сутностями" [7: 68]. Дійсно, "мовний знак має лінійну довжину, на відміну від позначуваного ним, що не характеризується ніякими часовими або просторовими параметрами" [8: 79]. У цьому сенсі мовна і концептуальна картини світу є пов'язаними між собою метонімічними стосунками, зумовленими генералізуючою функцією слова у системі мови та категоріальним характером організації самої цієї системи. У свою чергу, формування, сприйняття та інтерпретація емоційного смислу як семіотичного процесу характеризується складністю концептуалізації, наслідком чого є необхідність подолання протиріччя між недискретністю ментально-емоційної царини та певною дискретністю способів її вербалізації. Розв'язати таке протиріччя вбачається можливим шляхом когнітивного моделювання ЕК.

У цьому зв'язку, **метою статті** є обґрунтування доцільності використання теоретико-методологічних засад когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та (лінгво) синергетики для багатовимірного вивчення вербалізованих ЕК (на основі позитивного досвіду когнітивно-лінгвістичного опису концепту РАДІСТЬ [3], де радість тлумачиться як позитивна емоція, що відчувається етносемантичною особистістю в результаті активізації певного компоненту її фонових знань та відбивається у її концептуальній системі як ментальна репрезентація, що вербалізується).

Когніція охоплює будь-які форми осягнення світу, і, намагаючись описати процеси повсякденного мислення, треба враховувати динамічну природу та афективний аспект когнітивної діяльності людини [7; 9]. Оскільки між когніцією та емоцією існує нерозривний взаємозв'язок, а саме: все, що *Homo sapiens* пізнає, він оцінює з позицій свого емоційного дейксису, що втілює відношення *Homo sentiens* до значень побутового пізнання для свого життя (результатом чого є формування семантичної перспективи в розумінні Ч. Філмора), можна вивести, що людські емоції є ментальними. Ментальні стани завжди спрямовані або від чогось, або до чогось у зовнішньому світі людини. Отже, базові емоції та їхні похідні/кластери емоцій мають подвійну когнітивно-комунікативну функцію: а) зовнішню для взаємодії емоційних мовних особистостей у дискурсі як "когнітивно-комунікативній інтерактивній діяльності індивідів, змістом якої є встановлення спільних орієнтирів у тій чи іншій ситуації взаємодії на підставі конструювання концептів" [10: 3] (включаючи ЕК) та б) внутрішню – для внутрішньомозкової інференції мовного мислення/свідомості *Homo sentiens* [9]. Це зумовлює якісну специфіку емоційної форми відображення дійсності на відміну від її пізнавального відображення: емоції репрезентують не самі об'єктивні речі та явища реального світу, а суб'єктивні відносини, у яких речі співвідносяться з потребами, цілями та мотивами мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини.

Проблема взаємодії емоції та когніції для лінгвіста вирішується "через дослідження номінації, дескрипції та експресії емоції – їхню концептуалізацію та лексикалізацію" [4: 47]. Саме тому стрижнем осмислення емоції має бути концепт емоції, який охоплює всебічне знання/відчуття експерієнцером емоційного смислу та постає як сукупність асоціацій, що формується на перетині гетерогенних чинників, які характеризують емоційно/емоціогенно взаємодіючих суб'єктів як членів певної лінгвокультурної спільноти.

Однією з ключових проблем дослідження концепту вбачається питання необхідності його мовної оформленості. Вчені, які працюють у річищі когнітивного підходу (Й. А. Стернін, В. В. Красних, С. Г. Шаліков, Л. І. Белехова, О. О. Селіванова та ін.) наголошують на вербалізованій формі існування концепту, акцентуючи при цьому увагу на його національно-культурній маркованості. Г. Г. Слишкін, навпаки, виключає обов'язкову лексикалізацію концепту, навіть підкреслюючи його принципово невербальну природу. О. С. Кубрякова розділяє думку, згідно з якою концепти мають частково мовну об'єктивацію, частково – образну, представлену іншими ментальними репрезентаціями [1]. Погоджуючись з точкою зору О. С. Кубрякової та її школи і узагальнюючи існуючі у різних дисциплінах погляди на концепт, ми вважаємо, що будь-який концепт, у тому числі ЕК, як концентрат значущого та необхідного знання для носіїв культури, як правило, вербалізується, що, однак, не є обов'язковою умовою його існування.

Зважаючи на вищезазначене, ми визначаємо ЕК як одиницю осмисленого/усвідомленого емоційного експерієнційного знання, якою оперує етносемантична особистість у процесі мовленнєво-мисленнєвої дискурсивної діяльності. При цьому різні джерела формування емоційного знання (конкретно-чуттєвий досвід, практична, науково-теоретична, мовна діяльність, невербальна комунікація, тощо) зумовлюють розмаїття типів емоційного експерієнційного знання та його одиниць. Звідси, ЕК можна розглядати як емоційний культурно-маркований вербалізований смисл, репрезентований у плані вираження низкою своїх мовних реалізацій, що іманентно передають культурні цінності представників тієї чи іншої лінгвокультури.

Відкритим залишається питання підходу до аналізу концепту взагалі та ЕК зокрема. Зазвичай дослідник звертається до наукового підходу, який відповідає завданням, поставленим у конкретній дослідницькій парадигмі, і будує модель, сконцентровану на описі якогось одного, актуального для досягнення конкретної мети, аспекту змісту та функціонування концепту. Зосередимось на тих теоретико-методологічних принципах вивчення концептів емоцій, які б сприяли більш глибокому та всебічному розумінню такого універсально важливого об'єкта дослідження, як ЕК.

Суттєвим для опису структури та змісту ЕК і для висвітлення таким чином механізму переходу від концепту як одиниці структурованого знання до концепту як об'єкта вербалізації вбачається розгляд ЕК як утворення, що характеризується польовою структурою. Як відомо, польовий принцип передбачає виявлення ядра, контент якого традиційно втілено у мовних засобах репрезентації концепту, які є найбільш вживаними для вираження певних категоріальних значень і максимально їх віддзеркалюють, та периферії, складникам якої притаманним є менший ступінь інтенсивності виявлення категоріальності

ознаки. Наприклад, лінгвокогнітивний аналіз концепту РАДІСТЬ (у нашому випадку) проводився на матеріалі прямих номінацій та 1065 метафор радості з прецедентних текстів англійською мовною (американський варіант), отриманих методом суцільної вибірки з фразеологізмів, паремій, літературних афоризмів, цитат, плакатів/гасл, слоганів, текстів пісень, рекламних текстів, а також відповідей інформантів на питання анкети у межах асоціативного експерименту (АЕ) як у напрямку від обраного ЕК до засобів його вербалізації, так і у напрямку від ключового слова-імені ЕК до реалізованих в узусі когнітивних контекстів його вживання з подальшою реконструкцією ЕК на основі виявлених концептуально-семантичних характеристик.

Отже, доцільним вбачається моделювати ЕК як багатовимірне інтегративне культурно-евристичне ментально-афективне утворення, структура якого охоплює поняттєву (що відбиває ознакову та дефініційну специфіку концепту), образну (що фіксує концептуальні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості експериснцера), значущісну (детерміновану місцем концепту у системі мови) та валоративну складові, у вигляді поля, яке включає в себе чуттєво-образне ядро, базовий шар (співвіднесений з поняттєвою складовою ЕК) та периферію (співвіднесеною з його образним компонентом).

Виходячи з положення про те, що провідною лінгвістичною рисою концепту є його закріпленість за певним способом мовної об'єктивації, для визначення змісту ядра ЕК (кодуючий образ УПК, одиницями якого є наочні образи, що формуються у свідомості індивіда при емоційному сприйнятті ним оточуючої дійсності) у мовній свідомості носіїв мови бажано звертатися до АЕ та інтроспекції.

Згідно зарубіжних лінгвоконцептологів, однією з переваг концептуального аналізу є можливість розв'язання онтологічних питань [11], що передбачає включення до поля наукової розвідки повсякденного знання про об'єкт дослідження. Переважна більшість сучасних концептологічних студій базується на знанні, зафіксованому у словниках, енциклопедіях, довідниках, пареміологічних фондах виключно, знанні, що відображає продукти наукового опису. Такий опис концепту є необхідним для розкриття специфічних та базових, універсальних для лінгвокультурної спільноти або декількох лінгвокультур складників концепту і є багатим матеріалом для побудови наукового, художнього, філософського образу якогось феномену, але не є вичерпним для вивчення ЕК, що функціонує у повсякденній мовній свідомості носія культури. Дослідження ЕК через АЕ з урахуванням психічної специфіки етносемантичної особистості, залученої до різноманітних когнітивних контекстів життя, передбачає звернення до таких складників концепту, як переживання, стереотипи, забобони, оцінки, вірування, тощо, та способи їх висвітлення у мові.

Дослідження базового шару ЕК (сукупність когнітивних сегментів, виявлених на основі когнітивних ознак, що їх утворюють) повинно включати в себе виокремлення слів-ключових репрезентантів ЕК у певній мові та побудову семантики ключових слів: а) шляхом аналізу словникових дефініцій та інтерпретації ключової лексеми-об'єктивації досліджуваного ЕК у мові; б) шляхом аналізу синонімів, антонімів та дзеркальних симілярів ключової лексеми у межах АЕ з метою виявлення реально існуючих у мовній свідомості представників певної лінгвокультури вербалізованих концептуальних ознак ЕК.

При вивченні прецедентно-пареміологічної периферії ЕК плідним виявляється застосування аналізу концептуальної метафорики вербалізації ЕК і її системне структурування за допомогою методу когнітивного мапування з метою більш наочного відображення концептуально-метафоричних міжфреймових реляцій та динаміки утворення гібридних ментальних просторів.

Вочевидь, для вивчення ЕК, що є породженням ментальної та емоційної діяльності людини, репрезентуючи актуальне повсякденне культурне та/або індивідуальне знання, потрібен підхід, який уможливує у максимально повному обсязі розкрити психофізіологічну двонаправлену природу концепту, про що йшлося вище. Роль такого підходу, який би дозволив дослідити ЕК через призму його функціонування на рівні свідомості звичайних представників певної лінгвокультури, де синтезується актуальний довгостроковий та динамічний під впливом навколишнього середовища когнітивний та емоційний досвід індивіда та/або колективу, а також збудувати функціональну модель ЕК та системи ЕК як єдиного динамічного ментального простору людини, може виконувати синергетика. У синергетичному вимірі мислення є процесом модифікації ЕК, а процес концептуалізації емоцій відповідно відображає роботу мовної свідомості. ЕК спроможні породжувати нові процеси, утворюючи нові зв'язки та асоціації. Відповідно, мислення – це взаємодія одних концептів з іншими, що самоорганізуються. Інакше кажучи, ЕК як атрактор може, поряд з ідеями, переконаннями, патернами поведінки, ментальними станами, входити до певних семантичних констеляцій (термін К. Харді) і, водночас, ЕК сам є такою динамічно організованою концептуально-семантичною констеляцією, оскільки він належить до досить стабільних систем, що зберігаються у свідомості індивіда у форматі своїх найнеобхідніших ознак та можуть розширятися при активації (тобто при взаємодії із зовнішнім для мовця середовищем). З цього витікає, що існує два умовних стани ЕК [5; 7; 11]: урівноважений, що

означає доступність ЕК водночас для культурної та індивідуальної мовної свідомості у вигляді раніше відрефлектованих та найсуттєвіших для комунікативно-когнітивних операцій ознак, та нестійкий, який характеризується свідомим або несвідомим зверненням до ЕК, що може привести до зміни структури концепту.

Наприклад, конфігуративно-енергетичний аспект когнітивної моделі концепту РАДІСТЬ у нашій роботі [3] дозволяє виділити лінгвоментальні інваріанти (афективні універсали ядра та базового шару ЕК) та розбіжності афектації як ціннісної вибірконості концептуального та мовного моделювання світу американською етносемантичною особистістю. Метафорика ЕК відображає біфуркаційні характеристики периферії ЕК, що вивчається, внаслідок динамічного взаємовідношення афекту та екстралінгвального середовища. У нашому випадку це простежується а) у перевазі коефіцієнтної концептуалізації радості (орієнтація на встановлення мети та її досягнення), тоді як у ядерній поняттєво-значущій компоненті домінує концептуалізація гедонічна, та б) у вербальній об'єктивації ментальної репрезентації радості як оператора трьохзнакової феліцитарної логіки.

Таким чином, теоретико-методологічну основу дослідження ЕК складають теорія мовної свідомості, принципи лінгвокогнітивного моделювання, концепції когнітивної семантики, теорія фокусування уваги, загальна теорія метафори та теорія концептуальної метафори, експериментальний підхід, теорії ментальних просторів та концептуальної інтеграції, теорії лінгвістичного поля, теорія прототипів, теорія метарепазентації, теорії нелінійних динамічних систем та лінгвосинергетики з обов'язковим використанням методик вільного асоціювання. Отримані у ході анкетування асоціати та дефініції передбачається аналізувати з урахуванням інтегративного способу організації різноманітних ментальних елементів, що створюють разом з досліджуванним ЕК єдине афективно-когнітивне констеляційне ціле. Ця перевірена нами на практиці методологія вивчення лінгвокогнітивної структури ЕК у річизі когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та лінгвосинергетики вбачається перспективною для подальшого концептологічного та емотіологічного розв'язання проблем лінгвокогнітивного моделювання різноманітних ЕК у різних типах дискурсу та різних лінгвокультурах із застосуванням методів етносемантики та етнопсихолінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова Е. С. О ментальных репрезентациях / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков // Когнитивные исследования языка. Вып. II. Проблемы репрезентации в языке : сб. науч. тр. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. – С. 19–35.
2. Мясникова И. А. Когнитивные механизмы конструирования гендера (на материале англоязычной художественной прозы XX века) / И. А. Мясникова // Взаимодействие мыслительных и языковых структур : собр. науч. школы : материалы Всерос. науч. конф. 28 мая 2010 г. – Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2010. – С. 138–142.
3. Шамаева Ю. Ю. Когнитивная структура концепта РАДОСТЬ (на материале английского языка) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Шамаева Юлия Юрьевна. – Харьков, 2004. – 260 с.
4. Шаховский В. И. Эмоции : долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2010. – 128 с.
5. Arzi-Gonczarowski Z. Wisely non rational – a categorical view of emotional cognitive artificial perceptions / Z. Arzi-Gonczarowski ; [ed. D. Canamero] // Papers from the 1998 AAAI Fall Symposium : Emotional and Intelligent – The Tangled Knot of Cognition, Oct. 1998. – Orlando, FL : AAAI Press, 1998. – P. 7–12.
6. Daneš Fr. Cognition and emotion in the discourse interaction : a preliminary survey of the field / Fr. Daneš // Proceedings of the Plenary Session Papers : XIV International Congress of Linguistics Organized under the Auspices of CIPL, Berlin 10–15th Aug. 1987. – Berlin, 1987. – P. 272–291.
7. Болдырев Н. Н. Концептуальная основа языка / Н. Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. Вып. IV. Концептуализация мира в языке : сб. науч. тр. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. – С. 25–77.
8. Шелякин М. А. Язык и человек : к проблеме мотивированности языковой системы / М. А. Шелякин. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 296 с.
9. Johnson-Laird P. N. The language of emotions : an analysis of a semantic field / P. N. Johnson-Laird, K. Oatley // Cognition and emotion. – 1980. – Vol. 3 (2). – P. 81–123.
10. Мартинюк А. П. Регулятивний потенціал мовного значення (на матеріалі англomовної політичної образи) / А. П. Мартинюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 22, Т. 2. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – С. 3–6.
11. Margolis E. Concepts [Електронний ресурс] / E. Margolis, S. Lawrence. – Режим доступу : URL: <http://plato.stanford.edu/entries/concepts/>.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Шамаева Ю. Ю. Методологические принципы исследования вербализованных концептов эмоций.

В данной статье затрагивается проблема определения теоретико-методологических принципов исследования языковых объективированных концептов эмоций как динамических культурно-эвристических аффективно-когнитивных единиц экспериенциального (со)знания, которые характеризуются особенностями языковой репрезентации и лингвокультурной спецификой.

Акцентируется возможность интегративного использования когнитивно-дискурсивного, лингвокультурного и синергетического подходов к изучению эмоционального концепта с обращением к результатам ассоциативного эксперимента.

Shamayeva Yu. Yu. Methodological Principles of Studying Verbalized Concepts of Emotions.

The present article focuses on the problem of determining the theoretical-methodological principles of researching verbalized emotional concepts as dynamic cultural-euristic affective-cognitive units of experiential knowledge that have language representation and linguocultural peculiarities of their own. The emphasis is laid on the possibility of the integrative implementation of the cognitive-discursive, linguocultural and synergetic approaches to studying emotional concepts with applying associative experiment results.